

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ป่าประเป็นผืนป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งพบเห็นไม่มากนัก สำหรับป่าประในประเทศไทย พบว่ามีการกระจายตัวตั้งแต่ได้สุดที่จังหวัดนราธิวาสขึ้นมาเหนือสุดที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยป่าประผืนใหญ่ที่สุดของประเทศไทยพบที่เขานัน จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งปัจจุบันเป็นอุทยานแห่งชาติเขานัน

ป่าประมีประโยชน์ต่อระบบนิเวศและชุมชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการทำหน้าที่เป็นป่าต้นน้ำ เพราะต้นประนี้ถือเป็นพืชเสถียร (climax species) ต้นที่โตเต็มที่มีความสูงมากถึง 40 เมตร แผ่กิ่งก้านในแนวค่อนข้างทำมุมกว้างกับลำต้น ทรงพุ่มใหญ่ ดังนั้นจึงมีบทบาทในการช่วยชะลอและซับน้ำฝนในพื้นที่ต้นน้ำได้ดี นอกจากนี้ต้นประยังเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งอาหารของสัตว์ป่า ทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ การถ่ายทอดพลังงาน และหมุนเวียนแร่ธาตุในระบบนิเวศให้สมบูรณ์มากขึ้น อีกทั้งชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าประโดยตรงคือการเก็บเมล็ดลูกประ การหาของป่า การล่าสัตว์ สำหรับการบริโภค และการตัดไม้ที่ขึ้นในป่าไปใช้ในการก่อสร้าง

กล่าวเฉพาะป่าประที่เขานัน พบว่าการที่รัฐเข้าไปแสดงอำนาจในการควบคุมและตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในป่าประ โดยเฉพาะการตัดไม้ และการขยายอิทธิพลเข้าไปในเขตป่าของตลาดในระบบทุนนิยม คือเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อบรรยากาศการใช้ทรัพยากรในป่าประ กล่าวคือชาวบ้านมุ่งใช้ทรัพยากรในประเพื่อการขายมากขึ้น ซึ่งเข้มข้นมากขึ้นเป็นลำดับ นับแต่เกิดถนนเชื่อมโยงพื้นที่ป่ากับกับตลาดในพื้นที่ล่างในปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.2535 ได้มีการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการป่าประโดยตรง โดยประกาศผนวกเขตป่าประให้เป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติเขานัน ซึ่งเป็นความพยายามของรัฐที่จะกีดกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างที่เคยเป็นมา ในขณะที่ชาวบ้านได้ใช้ทรัพยากรในป่าประไม่ว่าจะเป็น การเก็บลูกประ การหาของป่า การล่าสัตว์ การตัดไม้ และการบุกเบิกพื้นที่ป่า

บทที่ 2

การทบทวนเอกสาร

ผู้วิจัยได้ทบทวนทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะสร้างกรอบความคิดพื้นฐานสำหรับเป็นแนวทางการดำเนินการวิจัย โดยแบ่งกลุ่มการทบทวนเอกสารเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1. แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง
2. ความซับซ้อนของระบบสิทธิในทรัพยากรส่วนรวมและความขัดแย้ง
3. การขยายตัวของอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร
4. การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์กับการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากร
5. การเคลื่อนไหวต่อรองในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากร

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

งานวิจัยฉบับนี้จะใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดหลักในการสร้างมุมมองสำหรับการวิจัย จากนั้นจะมีแนวคิดย่อย ๆ อีกหลายแนวความคิดที่จะช่วยลดระดับแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองให้สามารถเป็นมุมมองที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาได้

นิเวศวิทยาการเมืองสนใจศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร กล่าวคือในการเข้าถึงทรัพยากรของคนกลุ่มต่าง ๆ นั้นมีความขัดแย้งกันอย่างไรบ้าง อำนาจและสิทธิในการเข้าถึงต่างกันแตกต่างกันอย่างไรระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน (อาณันท์ กาญจนพันธุ์, 2551, 224)

บราวน์ (Bryant, 1992, 33-57) ได้ศึกษานิเวศวิทยาในประเทศโลกที่ 3 และได้จำแนกองค์ประกอบการวิจัยตามแนวการวิเคราะห์แบบนิเวศวิทยาออกเป็น 3 ส่วนที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ แหล่งบริบทของการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม (contextual sources of environmental change) ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร (conflict over access) และผลสะท้อนทางการเมืองจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม (political ramifications of environmental change) ซึ่งพอสรุปสาระได้ดังนี้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย

1. พื้นที่ศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เลือกพื้นที่ป่าประในเขตเทือกเขานัน ตำบลกรุงชิง อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าประที่ใหญ่ที่สุด และเลือกชุมชนที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประครอบคลุมทั้งชุมชนที่เกิดมาแต่เดิมได้แก่ชุมชนบ้านปากลง และชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ ชุมชนบ้านทับน้ำเต้า และชุมชนบ้านห้วยตง ซึ่งทั้งหมดอยู่ในตำบลกรุงชิง อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช

2. หน่วยวิเคราะห์และระดับการวิเคราะห์

งานศึกษานี้ต้องการชี้ให้เห็นความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่าประ หน่วยวิเคราะห์ของการวิจัยนี้จึงได้แก่ความขัดแย้ง ส่วนระดับการวิเคราะห์จะเน้นที่ระดับความสัมพันธ์

วิธีการศึกษาข้อมูล

ในการศึกษาข้อมูลเพื่อตอบคำถามการวิจัย ผู้ศึกษาได้เน้นการศึกษาข้อมูลภาคสนามเป็นหลักโดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูล 3 วิธีประกอบกัน คือ การสัมภาษณ์แบบลึก (in-depth interview) การสนทนากลุ่ม (focus group) และการสังเกต

1. การสัมภาษณ์แบบลึก

ในการสัมภาษณ์แบบลึกนั้นผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์บุคคลหลายกลุ่มเพื่อให้ได้คำตอบครบถ้วนที่สุด ได้แก่

1.1 ผู้อาวุโสในชุมชนที่มีประสบการณ์ในการใช้ทรัพยากรในป่าประในอดีตจำนวน 12 คน ประเด็นที่พูดคุย เช่น เป้าหมายการใช้ทรัพยากรประเภทต่าง ๆ ในอดีตเปรียบเทียบกับในเวลาต่อ ๆ มา ลักษณะการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรแต่ละประเภทในแต่ละยุค และความสัมพันธ์

บทที่ 4

ป่าประและชุมชนที่พึ่งพาป่าประ

ในบทนี้จะแบ่งหัวข้อสำหรับนำเสนอเนื้อหาเป็น 2 ส่วน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของการอธิบายสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ ส่วนแรกคือการกล่าวถึงป่าประและทรัพยากรในป่าประเพื่อเป็นพื้นฐานว่าในป่าประมีทรัพยากรอะไรให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์บ้าง ส่วนที่สองจะกล่าวถึงชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าประเพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ว่ามีชุมชนอะไรเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประบ้าง

รู้จักอุทยานแห่งชาติเขานัน

อุทยานแห่งชาติเขานันมีพื้นที่ต่อเนื่องกันอยู่ในท้องที่ตำบลกรุงชิง ตำบลนบพิตำ ตำบลตลิ่งชัน อำเภอท่าศาลา และตำบลเขาน้อย ตำบลฉลอง ตำบลเทพราช ตำบลเปลี่ยน อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงทอดยาวตามแนวเหนือ-ใต้สลับซับซ้อน โดยเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขานครศรีธรรมราช อยู่ห่างจากตัวเมืองนครศรีธรรมราช 55 กิโลเมตร

อุทยานแห่งชาติแห่งนี้เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในจังหวัดนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2531 ซึ่งอุทกภัยครั้งนั้นมีผู้ล้มตายจำนวนมากและก่อให้เกิดความเสียหายในทรัพย์สินของประชาชนอย่างมากเช่นกัน สาเหตุของความเสียหายมาทั้งจากน้ำหลาก ดินถล่ม และทะเลซุง คือมีซุงมาพร้อมกับน้ำหลากเข้ามากระแทกทำลายบ้านเรือนและชีวิตผู้คน จนเป็นเหตุให้รัฐบาลประกาศยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ในปีต่อมา และทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตรมอบหมายให้กรมป่าไม้เลือกพื้นที่ป่าที่มีสภาพสมบูรณ์จัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ ซึ่งในที่สุดผู้เกี่ยวข้องได้เลือกป่าสงวน 3 ป่า คือป่ากรุงชิง ป่าเขานัน และป่าคลองเหียน ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขานันตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2551)

อุทยานแห่งชาติเขานันมีเนื้อที่ประมาณ 272,500 ไร่หรือ 436 ตารางกิโลเมตร พื้นที่อุทยานมีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน มีระดับความสูงตั้งแต่ 200 เมตรถึงยอดเขาที่สูงที่สุดคือยอดเขาใหญ่สูงประมาณ 1,438 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีพื้นที่ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติเขาลวก อุทยานแห่งชาติได้ร่มเย็น และต่อไปยังอุทยานเขาน้ำตกสี่สี

บทที่ 5

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ

เมื่อมีฐานทรัพยากรอยู่ ณ ที่ใดก็มักมีชาวบ้านเข้าไปตั้งชุมชนอยู่ใกล้ฐานทรัพยากรนั้น เพื่ออาศัยฐานทรัพยากรดังกล่าวในการดำรงชีวิตและสืบทอดชุมชน กรณีของป่าประก็เช่นเดียวกัน พบว่ามีคนเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประมาไม่น้อยกว่า 100 ปีแล้ว

การที่คนจากชุมชนต่าง ๆ เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นไม่ได้หมายความว่า จะเข้าไปใช้อย่างไรก็ได้ แต่ชุมชนจะสร้างระบบสิทธิต่าง ๆ ขึ้นมาเมื่อให้คนสามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเหมาะสมและสามารถดูแลฐานทรัพยากรที่คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ระบบสิทธิที่สำคัญก็คือสิทธิในการเข้าถึงและสิทธิในการใช้ประโยชน์ ระบบสิทธิการเข้าถึง หมายถึง การกำหนดว่าคนจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรได้อย่างไรบ้าง จะสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ อย่างไร ระบบสิทธิการใช้ประโยชน์หมายถึงการกำหนดว่าเมื่อคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรแล้วเขาสามารถใช้ลักษณะใดได้บ้าง ใช้ได้มากน้อยแค่ไหน และสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในเรื่องนี้อย่างไร

อย่างไรก็ตามระบบสิทธิต่าง ๆ ไม่ได้อยู่คงที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าจะมีเงื่อนไขต่าง ๆ มากกระทบต่อระบบสิทธิอยู่ตลอดเวลา สิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประก็อยู่ภายใต้ข้อเท็จจริงนี้ การศึกษาเรื่องสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประจึงต้องศึกษาให้เห็นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยสามารถแบ่งเป็นยุคได้ดังต่อไปนี้

ยุคการใช้ประโยชน์ของคนดั้งเดิม

ยุคนี้นับตั้งแต่การเกิดชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ป่าประและมีชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ประมาณ 100 กว่าปีที่แล้ว จนถึงก่อนเกิดสัมปทานเหมืองแร่และสัมปทานป่าไม้ในเขตพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนกลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์และลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ

บทที่ 6

การวิเคราะห์ความขัดแย้ง

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานความอยู่รอดและฐานรายได้ของคนในชุมชนต่าง ๆ ตลอดมา นับแต่รัฐและทุนขยายอิทธิพลเข้าไปถึงชุมชนต่าง ๆ ส่งผลให้ชุมชนต้องเชื่อมต่อกับโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่าเสมอ การใช้ทรัพยากรในชุมชนจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างอิสระโดยตัวชุมชนเอง รวมทั้งคนในชุมชนเดียวกันก็ไม่ได้มีอำนาจเท่ากัน อันเป็นสาเหตุให้เกิดความเหลื่อมล้ำในอำนาจการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากร และนำไปสู่ความขัดแย้งในทุกระดับ ความขัดแย้งดังกล่าวนี้อาจปรากฏในลักษณะที่เป็นความขัดแย้งภายในโครงสร้าง และความขัดแย้งที่ตัวบุคคลหรือกลไกเชิงสถาบันเป็นผู้แสดงออกซึ่งความขัดแย้ง

ในบทนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงระบบสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประจักษ์ก่อให้เกิดความขัดแย้งอะไร ความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากเงื่อนไขอะไร ผู้ใช้ทรัพยากรเคลื่อนไหวต่อรองหรือปรับตัวอย่างไรเพื่อให้ได้สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ

ยุคการใช้ทรัพยากรโดยกลุ่มคนดั้งเดิม

การปราศจากโครงสร้างของความขัดแย้ง

ชุมชนรุ่นแรก ๆ ที่เข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าประจักษ์มีอายุประมาณ 100 ปี ซึ่งในเวลานั้น และต่อเนื่องมาจนถึงประมาณเมื่อ 50 ปีที่แล้ว ผืนป่าบริเวณเทือกเขานั้นมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แร่ธาตุ และสัตว์ป่า กล่าวได้ว่ามีมากมายเกินความต้องการของชาวบ้านและชุมชนที่พึ่งพาอาศัย ในป่าประจักษ์เช่นเดียวกันมีไม้ มีพืชพรรณธัญญาหาร มีสัตว์ป่า ชาวบ้านได้อาศัยทรัพยากรเหล่านี้ในการดำรงชีวิตมาแต่เดิม พร้อม ๆ กับการทำข้าวไร่และปลูกพืชผักสำหรับบริโภค นอกจากนี้ชาวบ้านยังอาศัยเก็บผลผลิตจากป่าไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่ชาวบ้านขาดแคลน เช่น เกลือ น้ำปลา กะปิ แต่ก็เป็นส่วนเพียงเล็กน้อย เพราะการไปตลาดสมัยก่อนต้องอาศัยการเดินเท้า และต้องไปไกลถึงตลาดอำเภอท่าศาลาที่อยู่ห่างจากชุมชนประมาณ

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

งานวิจัยฉบับนี้ต้องการศึกษาว่า ระบบสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ แต่เดิมเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงมาอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำไปสู่พลวัตความขัดแย้งอย่างไร ผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากร เคลื่อนไหวต่อรองหรือปรับตัวอย่างไรเพื่อให้ได้สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่า ประดังกล่าว ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์

ในอุทยานแห่งชาติเขานันมีพื้นที่ที่เป็นป่าประอยู่หลายหย่อม แต่ละหย่อมชาวบ้าน เรียกชื่อต่างกันไป หย่อมที่กว้างที่สุดมีเนื้อที่ประมาณ 3,000 – 4,000 ไร่ ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าประเขานัน” ซึ่งเป็นป่าประที่งานวิจัยฉบับนี้ใช้เป็นพื้นที่ในการศึกษา

ในระบบนิเวศของป่าประแม้จะมีต้นประเป็นหลัก แต่ก็มีต้นไม้อื่นขึ้นอยู่ด้วย บางพื้นที่ ก็ขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ส่วนใหญ่จะขึ้นแบบกระจัดกระจายในทุกพื้นที่ ต้นไม้ดังกล่าวมีทั้งไม้ขนาดใหญ่ที่เป็นไม้เนื้อแข็ง เหมาะสำหรับการก่อสร้าง เช่น ไม้หลุมพอ ไม้จันทน์ ไม้หมอน ไม้ตะเคียนทอง และไม้ขนาดเล็กที่ให้ผลผลิตเป็นอาหารสำหรับชาวบ้าน ที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันดีจากอดีตถึง ปัจจุบัน เช่น สะตอ ลูกเหวี่ยง ลูกเนียง ลูกนาง ในขณะที่ยังมีสัตว์หลายชนิดใช้เป็นแหล่ง พักพิงอาศัยและหาอาหาร แต่สัตว์ที่เป็นของป่าและชาวบ้านพึ่งพามาแต่อดีตคือผึ้ง สำหรับต้นประนั้น มีแต่เมล็ดที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้เป็นอาหารได้ส่วนลำต้นไม่สามารถ นำไปใช้ประโยชน์เนื่องจากเป็นไม้เนื้ออ่อนและฝูง่าย

ทรัพยากรในป่าประที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มาแต่อดีตจึงได้แก่ ลูกประ ไม้ ที่ดิน และ ของป่าต่าง ๆ ซึ่งในรายงานฉบับนี้จะนำตัวอย่างการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประดังกล่าว มาศึกษาการเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและสิทธิการใช้ประโยชน์ ได้แก่ การเก็บลูกประ การตัดไม้

